

*Наталія ЗАХАРОВА,
наук. співроб. НБУВ*

Роль виставкової роботи у виконанні Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського інформаційно-культурологічної функції в 1918–1964 рр.

Розглядається діяльність Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського щодо організації виставкової роботи в період становлення й розвитку – 1918–1964 рр. та трансформація цієї діяльності залежно від змін її структури та статусу установи.

Першим спеціалізованим відділом Всенародної бібліотеки України (далі – Бібліотека), на який було покладено функції виставкової роботи, став кабінет бібліотекознавства. У 1923 р., коли Бібліотека постійно уточнювала свою структуру, провадила активне вивчення зарубіжного та вітчизняного досвіду національних бібліотек світу з організації бібліотечної справи, створення такого відділу підтверджувало роль та значення розвитку бібліотекознавства як окремого напрямку історичної науки, який вивчає історію та теорію бібліотеки як частки історії національної культури. Створення кабінету бібліотекознавства – консультаційно-виставкового підвідділу, що мав своїм завданням освітню та бібліографічну роботу, переслідувало, крім суто практичних завдань, ще й вивчення засад виставкової діяльності бібліотеки як форми культурологічної роботи Національної бібліотеки. У 1924 р., у розвиток інформаційно-культурологічної діяльності, підвідділ перетворюється в консультаційно-виставковий відділ, який розширив функції з бібліотекознавчої тематики на усі напрями діяльності ВБУ та розпочав роботу з розробки методичних засад цього напрямку.

Пожвавлення культурно-масової роботи, як виду інформаційно-культурологічної діяльності ВБУ, пов'язано з діяльністю видатного українського книгознавця та бібліографа Д. А. Балики¹, який з 1926 до 1928 рр. очолив консультаційно-виставковий відділ. З 1928 р. цей відділ очолив Л. О. Бондаренко. Тоді й були розроблені основні засади та принципи консультаційно-виставкової роботи, які пов'язувалися з проведенням різнопланової за методами науково-популяризаційної та просвітницької роботи Бібліотеки, її інформаційної діяльності під час безпосередньої роботи з читачами та користувачами фондів. Відділ почав розширювати спектр видів інформаційно-масової роботи: він не лише організовував виставки книг, а й проводив лекційну роботу, семінари, наради, зустрічі з читачами.

Важливе значення для обговорення кола завдань наукових бібліотек, координації їх діяльності набула організована на базі ВБУ 28–31 грудня 1925 р. спеціальна нарада академічних та наукових бібліотек, куди були запрошені найкращі бібліотечні сили з усієї України, а також колеги з Москви, Ленінграда, Мінська.

З цією нарадою пов'язано й обговорення методів та форм діяльності наукової бібліотеки відповідно до завдань, що поставлені перед бібліотеками радянською владою. Тут уперше пролунала думка про підпорядкування всієї діяльності наукових бібліотек завданням соціалістичного будівництва та марксистської ідеології – у доповідях В. В. Дубровського та С. П. Постернака.

Слід спеціально зупинитися на доповіді Д. А. Балики, прочитаної на цій нараді академічних бібліотек, присвяченої активізації роботи наукових бібліотек. У ній вперше висовувалися основні три напрями діяльності національної наукової бібліотеки в галузі культурологічної роботи, що відрізнялися від культурно-масової роботи публічних та масових бібліотек:

- 1) науково-культурологічний, як центру науки та культури;

¹ Балика Д. Библиотека в свете современной педагогики. – Л., 1926. – С. 2.

2) суспільно-політичний – як установи, що має брати активну участь у політико-економічному житті держави;

3) краєзнавчий напрям діяльності як «українознавчу» роботу.

Цілком зрозуміло, що була віддана данина й розгортанню радянських принципів соціально-політичного спрямування, вводиться поняття роботи з масовим читачем, намічені основні культурологічні функції національної наукової бібліотеки, що є головним бібліотечним центром країни.

Науково-культурологічна функція стала реалізовуватися через наукову діяльність Бібліотеки щодо дослідження та розкриття для науки фондів Бібліотеки, з'явилися форми співпраці бібліотечних працівників та вчених з метою пропаганди наукової книги.

Так, наближення Бібліотеки до розвитку науки виявилось, зокрема, у підготовці спеціальних виставок та бібліографічних покажиків і каталогів до них, а також проведення спеціальних спільних конференцій. У зв'язку з затвердженими планами розвитку продуктивних сил України спеціальним І Всеукраїнським з'їздом для дослідження продуктивних сил і народного господарства в січні 1925 р. консультаційно-виставковий відділ працював у тісному контакті з членами комісії, зокрема з академіками К. Г. Воблим та Є. П. Вотчалом. Його співробітники підготували книжкову виставку «Продукційні сили та народне господарство України» (понад 4 тис. книг) для з'їзду в Харкові у 1925 р. [1].

У цей час відбувається становлення тематичних комплексних виставок книг, періодики, рукописів та стародруків, музичної літератури та інших видів видань, що могли б репрезентувати явище, якому присвячувалася виставка всебічно та наочно, не лише як форму образного впливу на свідомість людини, а й як базові знання про явище. Найбільшою серед них, понад 5 тис. книг, була підготовлена в 1928 р. виставка «Наука на Україні за 10 років революції». У 1926 р. Бібліотека брала активну участь у святкуванні сорокарічного ювілею наукової та громадської діяльності М. С. Грушевського, організувала виставку його наукових праць

[2]. ВБУ розширює й міжнародні контакти – у 1928 р. Бібліотека репрезентувала свої фонди на міжнародній виставці друку в Кельні, де були представлені деякі раритети з фондів стародруків.

У середині 20-х років у бібліотечній справі України почала відчуватися цілеспрямована переорієнтація діяльності на масового читача, політосвітню роботу, завдання соціалістичного будівництва та ідейне виховання мас у дусі нової ідеології. У цей період у професійних часописах з'являються методичні роботи бібліотекознавців щодо організації та проведення виставок, зокрема Н. Фридьєвої², яка розкрила історію виставкової діяльності та засади її організації в масових бібліотеках, на допомогу передусім масовим бібліотекам в організації книжкової виставки. Знайшли поширення й видання, присвячені методичним питанням організації виставок, орієнтованих на залучення читачів до книги, технічним особливостям підготовки експозиції та її оформлення, впровадження пересувних виставок, а також специфіці організації виставок у наукових бібліотеках³.

Починаючи з середини 20-х років Всенародна бібліотека, як і інші заклади науки і культури, стала втягуватися у ідеологічний арсенал радянської влади. Ним відводиться відводилася одна з найважливіших ролей в «ідеологічному вихованні мас» і «політичній пропаганді». І саме масова робота виконувала основну роль в цій діяльності. Після X з'їзду РКП(б) (березень 1921 р.) та Третьої Всеукраїнської наради з питань народної освіти (червень 1921 р.), коли вся культурно-просвітницька діяльність була підпорядкована Головополітосвіті, діяльність бібліотек почала розвиватися

² Фридьєва Н. Библиотечная выставка // Красный библиотекарь, № 7, 1925. – С. 39–52.

³ Мединский Е. Н. Книжные выставки как метод привлечения читателей // Сб. статей по библиотечной работе. Вып. 2. – М.: Кр. новь, 1923. – С. 52–63; Григорьев Ю. В. Выставочная работа в библиотеках (Методика и техника). – М.; Л., 1931. – 64 с.; Ермолаев В. Передвижная выставка // Книгоноша. – 1925. – № 19. – С. 7; Пигулевская Н. В. О выставках в научных библиотеках // Библиотечное обозрение. 1925. Кн. 2. – Л., 1926. – С. 121–129.

під гаслом пріоритетів політико-просвітницької, агітаційно-пропагандистської та культурно-масової роботи [3]. Почалася послідовна ідеологізація суспільних процесів, всього життя.

Отже, впродовж 20-х років, пізніше ніж у публічних та масових бібліотеках, культурно-просвітницьку функцію наукових бібліотек також було зведено до виконання суто політичного завдання підтримки ідеологічних засад та політичних завдань радянської влади.

З 1929 р. діяльність ВБУ докорінно змінюється. Почалися фронтальне зміцнення партійно-радянської влади у всіх сферах життя та побудова масової інтернаціональної радянської культури. Важливого значення набула пропаганда політично спрямованих видань. Було здійснено перебудову наукових бібліотек та перетворення їх на загальнодоступні наукові та культурно-просвітницькі центри, активно впроваджувалися масові форми роботи з читачем, книгою, пропаганда літератури та здійснення допомоги в освіті мас.

Відбулися докорінні зміни в змісті та напрямках діяльності ВБУ. X з'їзд КП(б)У (листопад 1927 р.) та XI Всеукраїнський з'їзд Рад (травень 1929 р.) проголосили залучення новітніх культурних надбань у пролетарські та селянські маси та орієнтували видавництва на радянську масову книжку, підручники, дитячу літературу, шкільну, для професійної освіти та науково-популярну, а культуру орієнтували на залучення цих книжок до широких робітничих та селянських мас [4].

Цей процес, одночасно з позитивними рисами просвітництва широких кіл неписьменного населення, мав тяжкі наслідки для розвитку наукових бібліотек. У листопаді 1928 р. було розглянуто проект реорганізації ВБУ. Вималювалася нова структура основних відділів. Змінюються й напрями консультативної та виставкової роботи, яка була переведена до відділу книгокористування.

Бібліотека, за репрезентацією її керівництва, відповідала тому іміджу, що мав бути їй притаманний як науковій та національній

бібліотеці нового типу, що поєднувала в собі бібліотеку і науково-дослідну установу, розгорнула широку активну роботу з читачем. ВБУ було дозволено святкувати 10-річний ювілей та приурочити його до відкриття нового будинку книгозбірні, було затверджено план святкування, рекомендувалося підготувати серії виставок: «Освіта Радянської України», «Культура Радянської України», «Київ та Київщина», «Будівництво Радянської України», «Революція на Україні», «Шляхи індустріалізації на Радянській Україні» [5].

На початок 1930 р. знову в структурі ВБУ працював консультативно-виставковий відділ, однак тепер він повністю обслуговував ідеологічні завдання радянської влади.

З 15 грудня 1930 р. ВБУ стала працювати безперервно протягом робочого тижня, і частина професійних співробітників спеціалізованих підрозділів змушена була перейти до відділу книгокористування для обслуговування читачів та посилення масової роботи серед них.

1931–1934 рр. були зламними в житті ВБУ. Завдання Бібліотеки були переглянуті відповідно до завдань радянської держави. На базі відділу «Україніки» з його бібліографічними підвідділами та консультативно-виставкового відділу був утворений єдиний консультативно-бібліографічний відділ, до функцій якого належала також організація тематичних виставок, що все разом звело нанівець роботу з українськими фондами. Тематика консультаційної, виставкової та бібліографічної роботи спрямовувалася в першу чергу на потреби соціалістичного будівництва. Консультаційно-бібліографічний відділ спільно з відділом книгокористування організовували читацькі конференції і тематичні виставки.

До 1932 р. інформаційно-масова та науково-культурна робота проводилася в різних підрозділах Бібліотеки. Тепер інформаційно-масова робота виводиться з їх підпорядкування, оскільки утворений у травні 1932 р. при консультаційно-бібліографічному відділі виставковий сектор активно включився в пропаганду нової ідеології та масових знань. Тільки протягом 1932 р. його співробіт-

ники організували 36 тематичних та 153 виставки поточної літератури з різних відділів ВБУ [6].

Діяльність ВБУ була спрямована на пропаганду радянського способу життя, матеріалів керівних органів, популяризацію фондів, які відображали розвиток партійно-радянського керівництва, проголошені радянською владою пріоритети. Тематика виставок відповідала цим завданням: «До дня колективізації», «Економічне становище України на ХП річницю Жовтня», «Антирелігійна література», «Ленін», «Весняна засівна кампанія», «Міжнародний жіночий день».

У 1931–1932 рр. виставкова робота відображала процес реконструкції промисловості та сільського господарства відповідно до основних гасел п'ятирічок. Бібліотека брала участь у грандіозній за розмахом Першій Київській оборонній виставці в 1931 р. [7]. Розпочалася пропаганда матеріалів з'їздів та конференцій партії і радянських органів, а також класиків української й російської літератури, дозволених радянською владою (Т. Г. Шевченка, І. Я. Франка, Лесі Українки, Максима Горького, В. В. Маяковського та ін.); пропаганда класиків марксизму-ленінізму, що стали частиною політосвітньої діяльності Бібліотеки [8].

1933 р. проходив під гаслом відзначення 50-ї річниці від дня смерті Карла Маркса та підготовки комплексної виставки до цієї дати.

З 1934 р. відбуваються докорінні зміни в системі Академії наук, вона переживає реорганізацію, що супроводжується політичними респресіями та повною переорієнтацією діяльності. Відбулися зміни й у діяльності Бібліотеки, яка отримала назву Бібліотека Академії наук УРСР. Бібліотека, як і всі заклади науки і культури того часу, перетворилася в радянську ідеологічну устанovu.

Період 1935–1941 рр. в історії бібліотечної справи в Україні є поворотним для визначення основних принципів та положень діяльності бібліотек. Так, у березні 1935 р. начальник Бібліотечної управи НКО Кобленц розіслав для всіх обласних відділів народної

освіти, директорів державних наукових та обласних бібліотек директивний лист щодо довідково-бібліографічної роботи та підготовки книжкових виставок.

Наради директорів наукових бібліотек у 1934 та 1936 рр. у Москві (а за наслідками цих нарад й республіканська бібліотечна нарада 1938 р. у Києві), постанови 1934 р. уряду СРСР про бібліотечну справу і уряду УСРР про роботу масових бібліотек вводили повний державний контроль з боку НКО за бібліотеками усіх типів та провадили лінію на централізацію та уніфікацію діяльності бібліотек, орієнтування на масову роботу та роботу з обслуговування читача набувають упродовж 1935–1936 рр. важливого значення для діяльності Бібліотеки Академії наук УСРР. Під контроль керівних органів підпадає напрям бібліографічного обслуговування науки та культури і різних напрямів соціально-економічного розвитку радянського суспільства, інформаційно-масова робота з читачем з метою виховання в душі комуністичної ідеології. В ідеологічному змісті поняття «обслуговування», по-перше, поєднується з поняттям «виховання» в плані керівництва читанням для широких кіл населення та, по-друге, – з допомогою розвитку радянської науки на базі марксистсько-ленінської методології⁴.

Відділ книгокористування звертає особливу увагу на «розгортання масової політосвітньої роботи, а саме, видаючи рекомендаційні списки, готуючи виставки, довідки та інші форми зв'язку з читачем, ставить за мету: досягти найвищого відсотка читачів від верстату та колгоспників, найвищого відсотка обслуговування аспірантури та науковця-фахівця, найвищого відсотка обслуговування академробітника»⁵.

Спеціалізовані відділи спрямовують свою діяльність на опис та використання фондів, проведення заходів культурно-масового характеру з політико-пропагандистською метою, передусім, у підго-

⁴ Дубровіна Л. А., Опиценко О. С. – Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1918–1941. – К., 1998. – С. 247–248.

⁵ Архів НБУВ, оп.1, спр. 440, арк.1–17.

товці серії актуальних виставок з питань матеріалістичної філософії, історії техніки, до ювілейних дат; організують постійну антирелігійну виставку, виокремлюють з фондів матеріалістичну та атеїстичну літературу, матеріали із соціальної утопії, з історії техніки до 1800 р., з історії класової боротьби на Заході, в Україні та Росії.

Спираючись на відомості про те, що під час проведення виставок до списків рекомендованої літератури потрапляли «політично шкідливі» та «застарілі» книги, вимагалось загострити більшовицьку пильність та ідейну якість довідково-бібліографічної і виставкової роботи, спираючись виключно на видання Критико-бібліографічного інституту, часопис «Книга і Пролетарська революція», бібліографічні покажчики Книжкової палати УСРР, бібліографічні відділи центральних газет та журналів. Найголовнішими підрозділами Бібліотеки стали створені в грудні 1934 р. сектори наукової бібліографії та систематичного каталогу, групи зведених каталогів, сектор масової роботи, який провадив виставкову роботу. Великого значення в цей період набули бібліографічна та масова робота. Сектор масової роботи включив до своїх функцій не лише виставкову роботу, а й роботу кабінету бібліотекознавства і книгознавства, підготовку кадрів, проведення екскурсій, лекційну роботу. Інформаційно-культурологічна робота відділів із пропаганди знань залишилася у функціях спеціалізованих підрозділів.

З 1935 р. у практику масової роботи були запроваджені нові методи роботи з читачами: очні та заочні конференції з читачами з приводу обслуговування книжкою, виставкової та консультаційної діяльності Бібліотеки [9]. Основне завдання такої роботи – активізація культурної функції бібліотеки.

Упродовж 1936–1940 рр. виставкова робота як основний вид інформаційно-масової роботи набула надзвичайного розмаху: виставки формувалися до кожної визначної дати, що рекомендувалася офіційно надрукованими календарями пам'ятних дат: це були ювілеї класиків світової, вітчизняної літератури та лідерів комуністичного руху, свят-

кові календарні дати політичного характеру, а також революційні дати, дати партійних конференцій, з'їздів, урядових рішень [10]. Виставкова та популяризаційна діяльність розгортається з орієнтуванням на завдання соціалістичного будівництва: «Огляд мап першої п'ятирічки» (В. О. Кордт); «Фонд антирелігійної музичної літератури» (О. Т. Дзбанівський); «Матеріалістична філософія XVII-XVIII ст.» (Б. І. Зданевич) ⁶.

У 1936 р. приймається новий Статут Бібліотеки, починається розробка науково-методичної та нормативно-інструктивної бази БАН УРСР. Основна увага приділялася завданням бібліографічної роботи, де спеціально наголошувалося й на необхідності її використання в інформаційно-культурній діяльності: «організувати довідково-бібліографічну роботу так, щоб вона допомагала читачам в оволодінні більшовизмом, технікою, наукою, соціалістичною культурою; задовольняти запити читачів, що виникають у процесі їх самостійної роботи над книгою, партійною високоякісною і швидкою довідкою і консультацією; активно і систематично обслуговувати читачів (науковців, радянську інтелігенцію, стажовців, майстрів соціалістичного господарства) бібліографічною консультацією та довідкою» ⁷.

Отже, за період 1918–1940 рр. інформаційно-культурологічна діяльність Національної бібліотеки пройшла період становлення. Під час створення Бібліотеки інформаційно-культурологічна функція, за практичним визначенням Г. П. Житецького, була означена дуже широко, вона ґрунтувалася на необхідності залучення до соціокультурного простору знання про бібліотеку та її фонди, про книжкову спадщину як фактору розвитку культури та мови українського народу та народів світу, а для цього формувалися фонди «Україніки» та інших спеціалізованих фондів – рукописного, стародруків, музичного, образотворчого, народів світу тощо.

Крім того, передбачалося залучити й наукове знання до впливу

⁶ Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 398, арк. 1–4.

⁷ Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 512, арк. 8.

на культурні процеси в суспільстві, оскільки знання, що міститься в книзі, є підґрунтям не лише для соціально-економічного, а й духовного становлення української держави та її укріплення. Бібліотека як осередок «розумової культури» розглядалася головним елементом культури суспільства. Відповідно й форми інформаційно-масової роботи на етапі становлення були сконцентровані на пропаганді фондів шляхом публікації інформації у пресі та часописах, а з отриманням приміщень почалася й виставкова діяльність.

У 1941–1943 рр. Бібліотека одночасно працювала в евакуації і в окупації. Першочерговим завданням стає збереження фондів, проте обслуговування читачів також не припиняється. БАН працює перш за все на науку і творчі спілки, які також були евакуйовані до Уфи. Бібліотека активно допомагає вченим у розробці наукових завдань, що їх поставила перед ними війна. Інститути природничо-технічного профілю працювали на оборонну промисловість. Продовжують роботу фахіці гуманітарних наукових установ. Філологи та етнографи в цей час готують до друку «Украинско-русский словарь» та «Русско-украинский словарь», монографію «История украинской литературы» та ін. У цей період практикується організація тематичних книжкових та газетно-журнальних виставок про події на фронтах Великої Вітчизняної війни, до річниць історичних подій, до відкриття наукових сесій, конференцій, загальних зборів АН УРСР, до ювілейних вечорів, присвячених видатним представникам української науки та культури, зокрема Т. Г. Шевченкові, І. Я. Франкові, М. М. Коцюбинському, М. В. Лисенкові, М. Т. Рильському, П. Г. Тичині, І. А. Кочерзі, К. А. Тімірязєву, В. І. Вернадському та ін. [11].

З травня 1944 р. починається поступова нормалізація діяльності Бібліотеки, відновлюється її внутрішня структура. Повільно відроджується культурно-масова робота.

Протягом 1944–1945 рр. Бібліотека організувала книжкові виставки: «Річниця звільнення Києва від німецько-фашистських за-

гарбників», «Комсомол та молодь у Великій Вітчизняній війні», «День Великої перемоги», які відвідали сотні екскурсій⁸. У цей час Бібліотека готує низку великих виставок, зокрема, спільно з Комітетом у справах мистецтва РНК та Державним музеєм театрального мистецтва – до 100-річчя з дня народження І. К. Тобілевича (Карпенка-Карого); з Державним історичним архівом УРСР – «Київ у революції 1905 р.»; з Інститутом літератури АН УРСР – до 60-річчя з дня народження академіка О. І. Білецького. Восени 1944 р. експонувалася широкомасштабна виставка, присвячена 25-річчю АН УРСР. На виставці демонструвалися статути, плани, звіти, досягнення окремих інститутів, фото тощо⁹.

Цілком зрозуміло, що активної інформаційно-масової роботи, крім виставкової, розгорнуто не було, оскільки Бібліотека після війни проводила надзвичайно важку роботу з впорядкування власних фондів та розподілу тих фондів, що опинилися в її приміщенні під час війни, між іншими бібліотеками, проводила інвентаризацію фондів тощо.

Певне пожвавлення в діяльності БАН відбулося в період директорства Ю. О. Меженка, який спробував відновити роботу з репертуаром української книги та українікою, яку було розпочато в 1946 р. і згодом припинено.

У післявоєнний період знову проводиться переважно виставкова робота. Протягом 1945–1946 рр. експонувалося 52 виставки різної тематики. Традиційно готувалися виставки до ювілеїв та пам'ятних дат класиків української літератури (у т. ч. 75-річчя від дня народження Лесі Українки, Василя Стефаника, 85-річчя від дня смерті Тараса Шевченка та ін.).

У 1948 р. проводяться Всеросійська й Республіканська наради бібліотечних працівників, які визначили головним завданням бібліотек пропаганду планів розвитку народного господарства, під-

⁸ История Центральной научной библиотеки Академии наук Украинской ССР. – К., 1979. – С. 110.

⁹ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 646, арк. 9–10.

вищення ідейно-політичного рівня діяльності бібліотек, поліпшення якості обслуговування читачів, сприяння політичній та виробничій активності, спрямованій на успішне виконання народногосподарських планів [12]. Одночасно розпочинається перегляд функцій культурних закладів. Особлива увага до питань ідеологічної роботи, зокрема до завдань розвитку науки й культури, знову поставила діяльність бібліотек у центр політичного й культурного життя СРСР.

7 серпня 1948 р. ЦК КП України і РМ УРСР прийняли постанову про реорганізацію Бібліотеки АН УРСР у Державну публічну бібліотеку УРСР загальнодержавного значення з функціями академічної бібліотеки [13].

Тепер, коли статус наукової бібліотеки був змінений на публічний, масовій роботі приділяється значна увага. Діяльність самостійного масового відділу зорієнтована, перш за все, на допомогу розвитку народного господарства та політичного виховання мас. УВ цей період виставкова діяльність набула подальшого політичного спрямування, а тематика виставок мала виключно суспільно-політичний характер: «30 років УРСР», «100 років “Маніфесту Комуністичної партії”», «Техніка в післявоєнній Сталінській п’ятирічці», «СРСР у боротьбі за мир», «50 років I з’їзду РСДРП», «24 роки з дня смерті В. І. Леніна», «Вище прапор передової Мічурінської біологічної станції», «10-річчя історії ВКП(б)», «10 років з дня виходу “Короткого курсу історії ВКП(б)”», «Пам’яті Данова», «30 років ВЛКСМ» та ін. [14].

Бурхливе зростання виставкової діяльності за 1949–1951 рр. внаслідок перетворення Бібліотеки на Державну публічну спостерігається за статистикою масової роботи Бібліотеки. Лише протягом 1949 р. співробітниками відділу масової роботи підготовлено 10 виставок на актуальні для того часу теми, а вже в 1950 р. ця цифра значно зростає: експонувалось 182 виставки.

Найзначнішою в масовій роботі 1950 р. була участь Бібліотеки в загальноакадемічних та загальнодержавних культурних заходах.

Так, разом з Комітетом у справах мистецтв при РМ УРСР ДПБ провела велику роботу з організації та проведення виставки, присвяченої видатній актрисі, діячеві української культури М. К. Заньковецькій. Експонувалися друковані афіші 1863–1917 рр. [15].

Методична допомога в галузі виставкової діяльності знайшла відображення в підготовці бібліографічних матеріалів для виставок за темою «До виборів у Верховну Раду УРСР: Матеріали до книжкових виставок» (К., 1950).

Оскільки на масовий відділ було покладено завдання проводити масово-пропагандистську роботу і встановлювати контакти з установами культури, активізувалася робота з підготовки книжкових виставок, а їх зміст був орієнтований на обслуговування загально-республіканських та академічних заходів до політичних, культурних та наукових подій. Деякі з них демонструвалися поза межами Бібліотеки. Зокрема, виставки «Комплексне використання бурого вугілля», «За мічурінську передову науку», «Творча співдружність російського та українського народів: до 300-річчя возз'єднання України з Росією» експонувалися на сесіях АН УРСР; «За бойову українську літературу» – у залі засідань Верховної Ради УРСР, де проходив III з'їзд письменників України. Виставка «Творча співдружність української науки і техніки» вивозилася у Дніпропетровськ на урочисту об'єднану сесію Відділу технічних наук АН СРСР і Відділу технічних наук УРСР [16]. Тематичні виставки проводилися і в межах окремих відділів та кабінетів.

Було укладено посібник для масових бібліотек «Книжкові виставки». У зв'язку з подальшим розвитком рекомендаційної бібліографії, яка стала основним видом бібліографічної діяльності в цей період, виставкова робота, починаючи від 1952 р., повністю підпорядкована завданням рекомендаційної бібліографії, висвітлюючи видатні історичні події, явища світової культури, ювілейні дати [17].

У 1955 р. відділ масової роботи зазнав реорганізації. Від цього року він знову і на тривалий час став сектором, завданням якого

була організація книжкових, зокрема, пересувних виставок, виставок у відділах та кабінетах. За рік ним було організовано 31 загальну і 9 пересувних виставок, 87 виставок у відділах та кабінетах. Книжкові виставки широко популяризувалися в центральних, республіканських, обласних та міських газетах [18–19].

Одним з поширених засобів пропаганди книги та знань стали виїзні виставки літератури. Так, у жовтні 1956 р. ДПБ АН УРСР організовує загальнодоступну виставку вітчизняних наукових журналів та видань з питань науково-технічної інформації, а також проводить республіканський семінар для бібліотечних працівників про досвід роботи Бібліотеки з іноземною літературою. Завідуюча сектором масової роботи Н. А. Іванова спільно з працівниками Науково-методичного кабінету готують книжкову виставку «Видання Інституту наукової інформації АН УРСР і Держтехніки» [20].

Бібліотека за своїм призначенням брала активну участь в усіх урочистих святкуваннях ювілеїв наукових, культурних та політичних діячів, що проводилися різними державними інституціями, передусім шляхом підготовки виставок літератури та забезпечення доповідачів необхідною інформацією.

У липні 1956 р. ДПБ брала участь у підготовці до святкування ювілеїв видатних діячів світової культури. Так, 16 липня 1956 р., згідно з рішенням Всесвітньої Ради Миру, Президія АН УРСР разом з Українським товариством культурних зв'язків із закордонном урочисто відзначила 350-річчя від дня народження великого голландського художника Рембранта. З цього приводу була організована книжкова виставка та підготовлена спеціальна картотека [21]. 25 липня 1956 р., відповідно до рішення Всесвітньої Ради Миру, Президія АН УРСР разом зі Спілкою письменників УРСР провела урочисте святкування 100-річчя від дня народження англійського письменника і драматурга Бернарда Шоу. Була організована виставка літератури та проведені екскурсії в рукописному відділі з демонстрацією автографів ювіляра, у пресі опубліковані

статті з оглядом документів і матеріалів драматурга [22]. 17–18 грудня 1956 р. відбулася наукова сесія Відділу суспільних наук АН УРСР, Інституту історії партії та Вищої партійної школи при ЦК КПУ, присвячена 100-річчю від дня народження Г. В. Плеханова, а в приміщенні музею В. І. Леніна була підготовлена виставка праць видатного вченого і громадського діяча [23].

Найфундаментальнішими були виставки до 40-річчя Жовтня. Перша з них була безпосередньо присвячена висвітленню революційних подій 1917 р., а друга – досягненням АН УРСР за 40 років радянської влади. Виставки були виїзними і демонструвалися в приміщенні Президії під час ювілейної сесії, а також у різних установах Києва [24].

ДПБ брала активну участь у міжнародних подіях, пов'язаних з виставковою діяльністю. Так, від 15 червня до 1 липня 1957 р. у приміщенні Бібліотеки експонувалася виставка американської книги, привезеної з Москви [25]. У 1958 р. у зв'язку з підготовкою X сесії Конференції ООН з питань науки, культури й освіти АН УРСР та бібліотеки науково-дослідних установ під керівництвом ДПБ виконували завдання з підготовки матеріалів з різних галузей знань, зокрема, для участі в проекті Схід – Захід. Крім того, ДПБ готувала матеріали до IV Міжнародного з'їзду славістів у Москві, святкування 90-річного ювілею О. Г. Шліхтера, а також до всіх значних громадських подій, зокрема виставки, що працювала під час XX з'їзду КП України [26].

Після позачергового XXI з'їзду КПКРС, що проходив у Москві з 27 січня до 5 лютого 1959 р., 22 вересня 1959 р. було прийнято спеціальну Постанову ЦК КПКРС «Про стан і заходи з вдосконалення бібліотечної справи в країні», в якій діяльність бібліотек піддавалася критиці за недостатню участь у культурно-виховному процесі, особлива увага приділялася пропаганді бібліотечно-бібліографічних знань. Хоча ця постанова й була спрямована передусім на масові бібліотеки, вона вплинула й на діяльність наукових. Одним з наслідків стало проведення комплексу заходів

щодо організації бібліотечного та бібліографічного обслуговування читачів з позицій нових вимог.

Розглядаючи науку як частину виробництва, науково-дослідні установи АН УРСР збільшили прикладні дослідження, а результати цих досліджень демонструвалися на виставках передового досвіду. Починаючи з 1959 р., АН УРСР – постійний учасник Виставки передового досвіду УРСР. ДПБ брала безпосередню участь не лише в підготовці власної експозиції, що складалася з бібліографічних видань, а й допомагала інститутам у підборі відповідної літератури з обмінного фонду АН УРСР, бібліографічному консультуванні. На виставці було широко представлено науково-бібліографічну та науково-дослідну діяльність Бібліотеки. Найважливішою серед експозицій 1959–1960 рр. була виставка технічної літератури, виданої в капіталістичних країнах, підготовлена за пропозицією ВІНІТІ, де була представлена література останніх п'яти років, а також бібліографічні покажчики. Опрацювання фондів картографічної літератури дало змогу підготувати в листопаді 1959 р. ґрунтовну виставку географічних та картографічних видань, яка демонструвалася на III Всесоюзному з'їзді Географічного товариства Союзу РСР. У зв'язку з тим, що Бібліотека набула статусу депозитарію ООН, у жовтні 1959 р. з нагоди Дня Об'єднаних Націй була проведена перша в Україні виставка друкованих видань цієї організації. У березні 1960 р. виставкою «М. Т. Рильський» було урочисто відсвятковано 50-річний ювілей творчої діяльності поета-академіка [27–30].

Тривала підготовка ювілейних виставок, присвячених класикам літератури та мистецтва. Серед них: виставка видань до 100-річчя від дня народження великого російського письменника А. П. Чехова; до 150-річчя М. В. Гоголя у відділі рукописів, де експонувалися рукописні оригінали «Мертвих душ», «Тараса Бульби», «Портрета» та інших творів письменника з його автографами. Відділ рідкісної та цінної книги організував виставку «Українські альманахи першої половини ХІХ ст.» [31–32].

Відлига в суспільстві знайшла свій прояв і в популяризаційній діяльності Бібліотеки. Значно розширюється коло тематичних виставок, з'являються нові форми діяльності.

На початку 60-х років у практику роботи Бібліотеки впроваджено виставки нових надходжень, оперативні тематичні виставки, присвячені актуальним питанням, важливим датам, які організовувалися безпосередньо в читальних залах. У 1962 р. на сесії Відділу суспільних наук було прийнято рішення про підготовку відзначення 150-річчя вітчизняної війни 1812 р.; ювілеїв видатних діячів науки, зокрема, 100-річчя з дня народження В. І. Вернадського. У 1961 р., відповідно до рішення Президії про святкування 250-річчя з дня народження М. В. Ломоносова, у Жовтневому палаці культури підготовлено велику книжкову виставку «Сучасна поетична творчість народів СРСР» – до Всесоюзного з'їзду фольклористів, а також книжкову виставку до V Міжнародного з'їзду славистів, яка стала традиційною¹⁰.

Центральною подією 1962 р. були Шевченківські читання та інші заходи, приурочені до 100-річчя з дня смерті поета, зокрема, книжкові виставки та екскурсії в спеціалізованих підрозділах.

У 1961–1963 рр. кабінети образотворчих мистецтв і музичної літератури брали участь у республіканській виставці «Радянська Україна», допомагаючи оформлювати виставку, яка стала звітом митців республіки XXII з'їзду КПРС. Іншою новою формою культурно-масової роботи стала лекційно-виставкова участь у роботі університетів культури. Зокрема, Бібліотека брала участь у роботі Народного університету культури Радянського району м. Київ. До кожного заняття (за темами: наука і життя, міжнародні відносини, художня література, кіно тощо) підбиралася література і експонувалися відкриті виставки літератури.

У 60-ті роки активно використовувалася така форма роботи, як пересувні книжкові виставки. Лише в 1963 р. організовано дев'ять

¹⁰ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1188, арк. 146–150

пересувних виставок літератури. Загалом пересувні виставки протягом 1963 р. експонувались: на Загальних зборах АН УРСР – фундаментальна виставка «Наукові видання АН УРСР за 1962–1963 рр.»; на науковій сесії Відділу суспільних наук АН УРСР – «100 років польського повстання»; на урочистих зборах Відділу суспільних наук АН УРСР та Республіканської медичної бібліотеки – «90 років з дня народження С. В. Руданського»; у Спілці письменників України – «100 років з дня народження О. Ю. Кобилянської» тощо [33–34].

Сектор масової роботи традиційно організовував виставки, присвячені ювілейним датам у житті й діяльності визначних політичних діячів, видатних учених, письменників-класиків, а саме: С. М. Кірова, В. Я. Чубаря, С. І. Вавілова, В. Г. Белінського, Р. Тагора та ін. У 1963 р. урочисто відзначено 50-річчя М. Ф. Ахундова, засновника нової азербайджанської літератури; у 1964 р. – 100-річчя з дня народження М. М. Коцюбинського та П. А. Грабовського [35–36].

З 1964 р., використовуючи досвід великих бібліотек (ДБЛ, БАН СРСР), виставки нових надходжень експонуються не лише для керівного складу, а й для всіх читачів [37].

У 1960–1964 рр. вже відчутно проявилася необхідність відмовитися від функцій публічної бібліотеки, тимчасово покладених на неї після війни. Період існування Бібліотеки в умовах зруйнованої бібліотечної системи, коли на неї було покладено важкі обов'язки без зміцнення відповідної матеріальної бази, виконувати функції як наукової, так і публічної установи, задовольняти потреби масового читача і, разом з тим, сприяти розвитку науки, закінчився. На цей час були відкриті Республіканська публічна бібліотека ім. КПРС, Медична бібліотека, відновили фонди і почали працювати масові бібліотеки. У республіканських масштабах здійснився розподіл бібліографічної діяльності в галузі забезпечення розвитку науки і техніки, народного господарства, освіти і культури.

Бібліотека за своїм загальним значенням, функціями та завдан-

нями залишалася універсальним загальнодержавним закладом, який обслуговує науку, а до того ж виконував загальнополітичні та ідеологічні функції в державі. Зокрема, за ідейно-політичну спрямованість та якість рекомендаційних списків і книжкових виставок відповідальність покладалась персонально на директора Бібліотеки. Особлива увага приділялась роботі сектора масової роботи, який організовував книжкові виставки і ніс відповідальність за їх тематику і добір літератури. До кожної визначної дати, що рекомендувалася офіційно надрукованими календарями, формувалися книжкові виставки. Для виставкової роботи саме ця практика була притаманною майже до середини 80-х років ХХ ст.

У післявоєнний період, з 1948 до 1964 рр., виконуючи функції публічної бібліотеки, ДПБ поєднувала їх з функціями наукової бібліотеки. Перенасичення культурно-інформаційної діяльності в бік масового читача проявилось в домінуванні суспільно-політичної проблематики у виставковій роботі, яка набула значення основної форми культурно-масової діяльності. Крім інших завдань, було також передбачено організацію «керівництва читанням», що означало впливати на масового читача щодо напрямів та кола читання, впровадження диференційованого обслуговування, зокрема виокремлення масового читача, з одного боку, вчених та спеціалістів – з іншого. Подвійна практика обслуговування не могла не вплинути на її якість.

Відлига зіграла позитивну роль у тематичних планах виставок, у підготовці інформаційних видань, зокрема бібліографічних покажчиків у галузі культури, розширила форми культурно-інформаційної діяльності – лекції в народних університетах, бібліографічні покажчики культурологічного змісту, читацькі конференції, які увійшли до арсеналу культурно-інформаційної роботи. З початку 60-х років у практику Бібліотеки впроваджені виставки нових надходжень, оперативні тематичні виставки, присвячені актуальним питанням розвитку культури і науки, важливим датам, організовувалися безпосередньо в читальних залах.

Цілком закономірно, що найбільша кількість загальних виставок у цей період була присвячена ідеологічній тематиці: рішенням партії та уряду, ювілейним датам діячів партапарату та розвитку соціалізму в країні тощо. Водночас збільшується й проблематика української історії, літератури, мистецтва.

У цей період було впроваджено послідовну систему управління формуванням соціалістичної свідомості через бібліотечну методологію нав'язування керівництва читанням, проблематики виставкової та масової роботи, період, коли були майже знівельовані специфічні національні аспекти розвитку бібліотечної справи в Україні.

На масовий відділ було покладено завдання проведення масово-пропагандистської роботи. Ця робота координується з іншими установами культури. Поєднання обслуговування масового читача та науки було тимчасовим і вимагало від колективу Бібліотеки значних додаткових зусиль. Проте цей досвід мав і позитивне значення, оскільки впливав на вдосконалення форм і методів бібліотечно-бібліографічної роботи і культурно-просвітницької діяльності зокрема. ДПБ розглядалась як академічна установа, що забезпечує не лише розвиток природничих і технічних наук, а й суспільних наук і відіграє важливу роль у пропаганді суспільно-політичного знання.

З середини 50-х років і до другої половини 80-х років відділ масової роботи знову був реорганізований у сектор. На початку 60-х років простежується тенденція активного розвитку науки, вдосконалення диференційованого обслуговування і поступового переходу на пріоритетне обслуговування науковців і наукових установ.

Список використаної літератури

1. Ін-т рукопису Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського, ф. 52, № 2, арк. 5.; Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 72, арк. 40.
2. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 2, спр. 1162, арк. 128.
3. Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 55, арк. 3.
4. Арх. НБУВ, оп. 1, од. 1, арк. 242 зв. та 247 зв.
5. Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 1, арк. 4 зв.

6. Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 1, арк. 4, 242 зв., 247 зв.
7. Звіт старшого бібліотекаря, завідуючого відділом рукописів Гната Павловича Житецького про його працю у Всенародній Бібліотеці за перше півріччя (1 січня – 1 липня) 1921 р. – ІР НБУВ, архів.
8. Арх. НБУВ, оп. 1, спр. 62, арк. 67–68.
9. Арх. НБУВ, оп.1, спр. 140, арк. 22.
10. Там само, арк. 55–57, 63 зв.
11. Архів НБУВ, оп. 1, спр. 360, арк. 7, 102; ІА НБУВ, ф. 210, оп. 2, спр.13, арк. 24, 41, 46, 72, 81, 88–90, 101, 102, 107, 133, 134, 140, 144, 147, 152–154.
12. Культурно-освітня робота. – 1948. – № 12. – С. 15.
13. Про Державну публічну бібліотеку Української РСР // Культурне будівництво в Українській РСР. – К., 1961. – Т. 2. – С. 181, 182.
14. Архів НБУВ, оп. 1, спр.701, арк. 24.
15. Там само, спр.737, арк. 15.
16. Державна публічна бібліотека АН УРСР у 1954 р. – К., 1955. – С. 77, 78.
- 17–37. Архів НБУВ, оп. 1, спр. 797, арк. 99–115;. Там само, спр. 864, арк. 87 ; арк. 89 ; спр. 1021, арк. 37–39, 41; спр. 1022, арк. 15; спр. 1061, арк. 22, 32, 33, 35, 45–45 зв., 65, 66; спр. 887, арк. 49; арк. 48; арк. 65; спр. 935, арк. 48, 49; спр. 935, арк. 29; спр. 978, арк. 5, 6, 24, 25, 35; спр. 1021, арк. 21; арк. 47; спр. 1061, арк. 52; арк. 16; спр. 1030; арк. 22–25; арк. 29; спр. 1188, арк. 2; спр. 1152, арк. 5; спр. 1146, арк. 19; спр. 1181, арк. 80; спр. 1152, арк. 14.